

УДК 811.161.2'373'38:821.161.2-6.09

Ольга Масло, Юлія Трохименко

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЕПІСТОЛЯРІЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті виявлено лінгвостилістичні особливості листів Лесі Українки шляхом виокремлення загальних і спеціальних звертань (соціальні гоноративи, антропоніми, okazіоналізми), індивідуально-авторських новотворів, усталених народнорозмовних та іншомовних фольклорних елементів. Досліджено роль спеціальних звертань як ефективного прийому відтворення авторської думки.

Ключові слова: епістолярій, мовотворчість, гоноратив, okazіоналізми, антропоніми, мовна картина світу.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сьогодні особливої актуальності набуває виявлення мовних засобів відтворення емоційного стану майстрів слова шляхом дослідження їх епістолярної спадщини.

Листування Лесі Українки заслуговує на окрему увагу, адже містить понад 750 листів до осіб, що склали найближче родинне (мати, батько, брати, сестри, родина М. П. Драгоманова, тітка Олена Антонівна Тесленко-Приходько) та літературне оточення (І. Я. Франко, М. І. Павлик, О. Ю. Кобилянська, В. С. Стефаник, Надія Кибальчич, О. С. Маковей, М. М. Коцюбинський, Б. Д. Грінченко, Х. О. Алчевська, М. П. Старицький, В. М. Гнатюк, Ф. М. Колесса, А. Ю. Кримський та інші; російські письменники й критики – В. О. Поссе, Є. М. Чириков; громадські діячі – В. Г. Крижанівська-Тучапська, учителька народних шкіл А. С. Макарова).

«Епістолярій Лесі Українки належить до тих, що позбавлені щонайменшого маскування, а тому відтворює реальні, а не вигадані, не властиві для адресантки емоційні стани і комунікативні ролі, кореговані щоразу лише особливостями епістолярної ситуації, передусім, фактором адресата» [2, с. 320].

Епістолярій Лесі Українки складають листи найрізноманітнішого стильового реєстру: «листи-розмови, листи-рецензії, листи-спогади, листи-діалоги, листи-звіряння, листи-зізнання, листи-мрії» [7, с. 6]. Залежно від обставин, умов, ситуацій, настрою і стану душі, авторка сама характеризує лист: «довгий», «довжелезний», «справжній», «хватаний», «порядний», «безтолковий», «безладний», «фактичний», «товариський», «короткий», «ласкавий», «милий» якийсь «авторський», довге «слово», довга «книга» тощо.

Слово **лист** у Лесі Українки має різні синонімічні найменування: *лист, листище, «книга», «універсал», карточка, одкритка, закритка, графійка, уліти*. Наприклад: «**Одкриток** я взагалі не пишу, а на «книги» не

завжди є час і сила» [11, с. 42]; «Я така рада завжди, коли отримую **графійку** від моєї Лілеї лілейної!» [11, с. 312]; «Добре, що мої **уліти** всі дома zostались» [11, с. 56].

Аналіз досліджень цієї проблеми. У контексті національно-мовної картини світу мовотворчість Лесі Українки досліджували Г. Л. Аркушин [1], С. К. Богдан [2, 3] та інші.

«Листи Лесі Українки – дивовижно глибинна й чиста криниця людського духу, високого й сильного, нескореного й жертвовного, культура її почуттів і тонке знання мови рідного краю» [10, с. 371].

Отже, **метою розвідки** є виявлення лінгвостилістичних особливостей листів Лесі Українки шляхом дослідження загальних і спеціальних звертань, індивідуально-авторських новотворів, усталених народнорозмовних та іншомовних фольклорних елементів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Загальні звертання в листах Лесі Українки виконують роль установлення й підтримування контакту між співрозмовниками. Наприклад, *друг, приятель, товаришко, добродію*: «Дорога і шановна **товаришко!**» (Леся Українка до О. Кобилянської, травень 1899 року) [10, с. 262]. До А. Кримського: «Шановний **добродію!** Або краще, незнайомий дорогий **товаришу**» [9, с. 329].

Щодо спеціальних звертань, то в листах наявні соціальні гоноративи, антропоніми, okazіоналізми. Соціальні гоноративи: *пане/пані, господине/господарю* вживаються в статусно-маркованих ситуаціях у взаєминах нижчий/вищому. Приклад листа до Ольги Хоружинської від 09.05.1891 року: «**Вельмишановна пані, Ольго Федорівно!**» [9, с. 462].

Вибір варіанта імені залежить від соціального статусу, віку, ступеня знайомства, родинних стосунків, дружніх взаємин тощо. У листах є звертання на прізвище, звертання-патроніми, звертання на повні імена, зменшувальні імена, прізвиська; індивідуально-авторські, компліментарні звертання. Наприклад: «*О, ти, моя **жрице краси і чистоти!***» (до О. Кобилянської) [5, с. 237].

Оказіоналізми або (авторський неологізм) – це мовленнєві одиниці, які утворюються за стандартними та новими словотвірними моделями, з характерним експресивним забарвленням та індивідуальним характером. Саме okazіоналізми переважають в епістолярній спадщині Лесі Українки [3, с. 167]: «**Лільчику** мій дорогий!» (до О. Косач, грудень 1902 р.) [10, с. 282]; «Будь здорова, **Біла Гусь**, моя широкенька, моя дороженька!» (до І. Косач) [10, с. 356]; «Мила моя молоденька **Кна-кна!**» (до М. Косача) [11, с. 271].

Особливої ваги Леся Українка надає початковій формулі – звертання, своєрідному вступному акорду подальшої розмови, який сприяє певній тональності, ритму всього листа: «Дорога і шановна *Товаришко!*» – читаємо в перших листах до О. Кобилянської. Із звертанням «*Товаришко!*» Леся Українка здебільшого вживала епітети «дорога, любя, добра, ніжна, шановна». Якщо простежити лексеми звертань у хронологічному порядку,

то утвориться специфічна шкала: *товаришко – пані – панно – хтось – хтосічок*, яка передає еволюцію взаємин Лесі Українки й Ольги Кобилянської та зміну стилю їх листування. Леся Українка знаходила найтепліші, найпоетичніші звертання, часто створювала свої. Наприклад: «*Мій любий чорненький хтось!*» [5, с. 237].

Усі листи до О. Кобилянської написані не від першої, а від третьої особи й виключно в чоловічому роді, що пов'язаний, передусім, із граматичною формою тих імен, якими називали себе кореспондентки: «*хтось*» і «*хтось*», або «*хтось білий*» (Леся Українка) і «*хтось чорненький*» (Ольга Кобилянська). «*До когось дуже дорогого, що ніколи не сердиться на когось і завжди когось розуміє*». Цей своєрідний стилістичний прийом прихованості суб'єкта відображає особливу психологічну атмосферу спілкування двох письменниць: розуміння з напівслова, з натяку.

Звертаючись до О. Кобилянської, Леся Українка часто використовує субстантивовані прикметники, що надають листам народнопісенного колориту, наприклад: «*Люба далека!*», «*Люба, наймиліша!*».

Леся Українка в родинних листах жартома називала дітей М. П. Драгоманова – Радугу та Зорю, своїх двоюрідних брата й сестру, спільним ім'ям **Радозоріє**. Цим експресивним оказіональним композитом, який виконував роль гоноратива, поетеса послугоувалася в етикетній ситуації прощання: «*Цілую вас, і чорненького Маусика* (син Лідії Драгоманової), **Радозоріє**» [9, с. 128].

У листах до батьків домінують звертання **мамо** (*мамочко, матінко, матусю*), **тато** (*тату, татку, таточко*), які часто доповнюються епітетами *любий* (-ая), *милий* (-ая), *коханий* (-ая), *дорогий* (-ая). Влучні яскраві епітети відображають реальну картину стосунків з адресатом, репрезентують поняття «щире ставлення», «любов», «доброзичливість», «злагода». Також у листуванні з матір'ю Леся Українка використовує звертання **сонце біле**: «*Пиши ж мені, мамочко, людоду й сонце біле*» Лексема **людоду** – найвірогідніше належить до дитячого мовлення й засвідчує давність і регулярність її використання в родинному спілкуванні.

У звертанні до сестри Ольги Леся Українка використала вищий ступінь порівняння епітета *білий* у формулі прощання, акцентуючи на особливій прихильності до неї: «*Міцно цілую тебе, так міцно, як люблю тебе, mio Giglio bianchissimo* (моя найбіліша Лілея (італ.))» [10, с. 237]. Привертає увагу й уживання епітета *золотий* із подібною опорною лексемою у звертанні італійською мовою: «*Mio Giglio d'oro!*» (Моя золота лілеє! (італ.)) [9, с. 176]. До речі, іменування Ольги **Лілеєю**, за свідченням самої Ольги Косач-Кривинюк, стало результатом особливостей її дитячого мовлення. Зокрема, вона стверджувала, що мама в дитинстві називала її пестливо «**рибка**», а Ольга переробила на «**Лібта**», так її й звали деякий час, а потім з цього вийшла **Ліля**. Також цікавий спосіб поєднання подібних за спектром кольорів золотого й рожевого в епітетах: «*Пробач,*

моя **злото-рожева**, що я тобі не одразу відповіла» [9, с. 99]; «Цілую тебе міцно, моя **рожево-золотая!**» [10, с. 206].

Характерною особливістю родинних листів Лесі Українки до матері, сестер і братів було використання жартівливих індивідуальних утворень, які побутували в сім'ї Косачів [1, с. 16]. Зокрема, роль гоноратива в одному з листів поетеси до сестри Ольги виконувала okazіональна емоційна інновація, утворена способом міжслівного накладання, ужита в етикетній ситуації прощання для жартівливо-ввічливого найменування відсутньої особи: «До побачення! **Утоніку-Лютоніку-Михалюнку-Люнку** міцно цілую – такого любого листочка написала моя шкряботуха!» (Леся Українка до О. Косач (сестри)) [1, с. 15].

Спектр різноманітних почуттів передається звертаннями-реченнями, звертаннями на ім'я, у яких зафіксовано оцінні суфікси *-ечк-*, *-ик-*, *-к-*, *-чик-*. Звертання із суфіксами зменшеності виконують у листах оцінно-характеризувальну функцію [3, с. 169] і вказують на взаємини старший/молодшому, наприклад: **Лільчику** мій дорогий! (Леся Українка до О. Косач, грудень 1902 р.) [10, с. 282].

Для пестливо-ніжного найменування свого нареченого, а згодом **чоловіка К. Є. Квітки**, Леся Українка послуговувалася маркованим авторською індивідуальністю емоційно-експресивним утворенням **Квіточка**, яке бере свій початок у народнорозмовному та фольклорно-пісенному мовленні: «А то правда твоя, що **Квіточку** слід би «взяти в руки», страх воно бідне тепер» (до О. Косач (сестри)) [4, с. 328]. Також вона називала його **Кльоня, Лютусь**.

Роль поетично-ввічливих звертань у листах Лесі Українки виконують лексеми-неологізми, утворені поєднанням кількох способів: основоскладання й конверсії (субстантивації); тавтологічні та індивідуально-авторські утворення.

Цікавим є тавтологічне індивідуально-авторське утворення «**Лілея моя лілейная**», яким поетеса послуговувалася для ніжно-голубливого називання своєї сестри та яке виконувало роль не лише звертання, але й гоноратива: «**Лілея моя лілейная!**» [10, с. 225; 234; 310].

Численні листи до сестри рясніють ніжно-ввічливими експресивними звертальними формулами, у яких маркований авторською індивідуальністю поетичний апелятив сполучається з препозитивними чи постпозитивними емоційно-оцінними етикетними епітетами, вираженими переважно нестягненими прикметниковими формами: «**Любая Лілеєнько!**» [11, с. 103].

У листуванні Лесі Українки з Ольгою Кобилянською в етикетній ролі використовувався пестливо маркований авторський дериват **хтосічок**, утворений від неозначеного займенника **хтось** за допомогою суфікса суб'єктивної оцінки. Марковане авторською індивідуальністю звертання **хтосічку** у листах поетеси поєднувалося з емоційно-оцінними етикетними епітетами **дорогий, любий**, які вказували на симпатію й дружню

прихильність адресантки до адресатки: «Дорогий **хтосічку!**» [11, с. 121; 161; 351; 454]. У її листах до буковинської письменниці, крім індивідуально-авторського звертання **хтосічку**, нерідко вживаються як апелятиви й інші авторські утворення: **мій хтосічку, мій з папороті цвіте, моя жрице краси й чистоти** (Леся Українка до О. Кобилянської).

У сім'ї Косачів Леся жартома називали **Зеєю**. Це родинне наймення утворилося від назви кукурудзи, узятої з ілюстрованого каталога рослин «Зея Японіка», тобто тонка, як маїсова стеблина. Наприклад: «Христос воскрес, любая **Зея!**» (О. Косач до Лесі Українки) [6, с. 42]. Це ж прізвисько як жартівливо-ввічливу форму самоназивання іноді використовувала й поетеса в листах до рідних: «Ваша **Зея**» [9, с. 54]. Оказіональні пестливі найменування **Зеїк, Зеїчок, Зеїчка** в листах матері та брата Михайла виступали як жартівливо-ніжні родинні звертання та гоноративи.

Інколи формули мовленнєвого етикету (їх обрання) залежали від особистих уподобань Лесі, наприклад, до сестри Ісидори – «люба, мила, **Гусінко!**». В інших листах до неї: **Дроздішка, Дроздик, Біла гусь, Гусице, Доро**.

Привертає увагу в листах до окремих адресатів зміна категорійного статусу прикметникових лексем, що сприяє створенню своєрідної гендерної невідповідності статі адресата й передбачуваної прощальної формули. Такі зміни програмовані, передусім, своєрідним категорійно невідповідним початковим звертанням, як, наприклад, у листах до сестер і братів Леся використовує різноманітні жартівливо-гумористичні імена та прізвиська, прийняті в родині Косачів. Наведемо приклад звертання до сестри Ольги: **Любий Пуцю! Мила Пуциндо! і Ну, Пуцю, тепер буду кінчать, бо мама хоче зараз на пошту йти... Бувай здоров!** Один із листів до Ольги письменниця закінчила так: «Цілую тебе міцно, моя **Лілія, Джілія, Ліліток**» [9, с. 117]. До брата Миколи: «**Славная Микуня!**» [10, с. 116]. До М. Косача: «**Мила моя молоденька кна-кна!**» [9, с. 359].

Фольклорні засоби завжди слугували для майстрів художнього слова невичерпним джерелом естетичного й лінгвостилістичного досвіду. Це стосується й епістолярію Лесі Українки, в якому фольклорні елементи часто зазнають індивідуально-авторської стилістичної обробки, у результаті чого вони не просто орнаментують епістолярний контекст, а «становлять його образно-сміслову опору, глибинну ідейно-тематичну суть» [6, с. 217], наприклад: «У нас тут увечері в неділю щось таке було, **немов чорти зірвались з ланцюгів: вітер, снігодош!**» [9, с. 12], «**Певна річ, що краще лиха правда, ніж золота неправда**» [8, с. 121], «Воно-то давно сказано: **обіцянка цяцянка, а дурневі радість!**» [8, с. 317], «**Не трать, куме, сили, спускайся на дно**» [10, с. 195], «**Не кажи гоп, поки не вискочиш**» [9, с. 127], «Ну, а таким, як я, либонь, ніякий Крим не допоможе: **Не було змалку, не буде й до останку**» [10, с. 234].

Органічно вплітаються в епістолярний текст Лесі Українки також іншомовні народнопоетичні фольклорні елементи, відтворені відповідною графікою, як-от російською: «У Києві були у мене товариші, тепер їх один,

два, найбільше три, а решта – *«иных уж нет, а те далече»* [9, с. 33]; білоруською: *«Але «чье би целятки мичали, а чье б і мовчали!»*, отак і мені слід краще мовчати про листи і про недбальство в листах» [8, с. 163]; польською: *«Nie mila ksiądzu ofiara – idź, ciełą, do domu»* (Не мила попові жертва – йди, теля, додому) [8, с. 278], *«Звісно, на курортах jak przy obowiązk»* (як на службі) [9, с. 300]; латинською: *«O tempora, o mores!!!»* (О часи, о звичаї!!!) [9, с. 351]; *«В Києві буде la saison morte* (мертвий сезон) в саму весну...» [9, с. 33], *«Не дано, так не дано – fiat voluntas dei!»* (хай буде воля божя) [10, с. 20]; французькою: *«Треба думати, як би найкраще з ним боротись, бо вже «laissez faire, laissez passer»* (хай буде, як буде) тут ніяк не вистачить» [8, с. 163], *«Маргарита знов забастувала писати мені, зостається на потіху тільки приказка: «Pas de nouvelles – bonnes nouvelles»* (відсутність новин – добрі новини) [8, с. 382]; італійською: *«Veder Napoli e poi morire»* (побачити Неаполь, і потім вмерти), – кажуть люди, ну і я кажу те саме, тільки не про Неаполь» [8, с. 173]; німецькою: *«Es lebe die Kunst!»* (хай живе мистецтво!) [9, с. 195], *«...він втомивсь, не міг хутко заснути і тепер йому болить голова ganz Katzen j?mmerlich»* (зовсім як після похмілля) [9, с. 292].

Заслужують на увагу трансформації традиційних усталених висловів у листах Лесі Українки. Наприклад, відома приказка: *«На безриб'ї і рак риба»* змінюється залежно від семантичної мотивації попереднього тексту: *«не тільки через те ви робите Вашу теперішню роботу, що її нікому робить, а таки через те, що Ви до неї здатні. Не повірю я, щоб безриб'я робило рака рибою»* (з листа до М. І. Павлика 21 травня 1895 р.) [9, с. 302].

Отже, в листах Леся Українка використовує різні форми усної народної творчості: сталі словосполучення (*«в ступі улучати»*; *«байдики бити»* [11, с. 21]; *«волами не вивезеш»* [11, с. 13]; *«закинула гадку за грядку»* [11, с. 12]; *«У нас тут увечері в неділю щось таке було, немов чорти зірвались з ланцюгів: вітер, снігодош!»* [9, с. 12]); прислів'я та приказки (*«Обіцянка цяцянка, а дурневі радість!»* [9, с. 317]; *«Біс біду перебуде одна мине, друга буде»* [10, с. 292]; *«Баба з возу, кобилі легше»* [10, с. 18]; *«Прийшла коза до воза!»* [10, с. 29]; *«Не кажи гоп, поки не вискочиш»* [10, с. 127]; *«Не було змалку, не буде й до останку»* [11, с. 234]; *«В нещасну годину родилася, в нещасну і помирати буде»* [11, с. 19]); а також іншомовні народнопоетичні фольклорні елементи (*«Nie mila ksiądzu ofiara – idź, ciełą, do domu»* (Не мила попові жертва – йди, теля, додому) [8, с. 278]).

Кожний із таких образних висловів завжди доречний і переконливий із погляду стилю приватного листа. Один із листів до матері (від 26 жовтня 1897 р.), де йдеться про постановку драми «Блакитна троянда», Леся починає з вибачення, що лист буде «діловий», і просить вмовити *«головну актрису, хто б вона не була, щоб вона не передавала куті меду, себто, щоб не впадала занадто в істерику...»* [9, с. 349].

У листі до дядька М. П. Драгоманова (10 грудня 1892 р.): *«...коли Ви мене отак сварите, то «крається серденько начетверо моє», як*

співають в одній нашій пісні» [9, с. 34]. З іншого листа до матері: «...читаючи лист Франка, я не могла не подумати: **«прийшла коза до воза»**. Тимчасом я відповіла йому в дуже гречному тоні, без жодних натяків на козу...» [9, с. 364]. У листі до М. І. Павлика (31 січня 1895): «Не хотілось би, щоб на моїй книжці стояв невидимкою епіграф: **«Бігла через місточок, вхопила кленовий листочок, бігла через гребельку, вхопила водиці крапельку, тільки ж я пила й їла»** [9, с. 402].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, мовну картину світу листів Лесі Українки становлять індивідуально-авторські словотвори, усталені народнорозмовні вислови, іншомовні фольклорні вкраплення, відтворені відповідною графікою, спеціальні звертання, що стали ефективним прийомом відтворення авторського погляду, важливим мовним засобом із широкими виражальними можливостями.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Варіанти імені, жартівливі прізвиська, псевдоніми та криптоніми Лесі Українки / Г. Л. Аркушин // Дивослово. – 1995. – № 2. – С. 15–16.
2. Богдан С. Епістолярні діалоги Лесі Українки як джерело реконструкції стереотипів міжособистісної комунікації та образів комунікантів / С. Богдан // Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр. – Луцьк, 2007. – Т. 4. – Кн. 2. – С. 315–340.
3. Богдан С. Індивідуально-авторські звертання української епістолярії // Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К. : Рідна мова, 1998. – С. 167–173.
4. Квітка К. На роковини смерті Лесі Українки // Спогади про Лесю Українку / упор., вст. ст. та коментарі А. І. Костенка. – 2-е вид., доповн. – К. : Дніпро, 1971. – С. 219–247.
5. Кобилянська О. Ю. Твори : у 5 т. – / О. Ю. Кобилянська. – Т. 5. – К. : Держ. вид-во худ. літ., 1963. – С. 91–767.
6. Листи так довго йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки в слов'янській бібліотеці у Празі [упорядкування, передмова та примітки С. Кочерги, післямова О. Сліпушко]. – К. : Просвіта, 2003. – С. 42–388.
7. Панько Т. І. Інтелігентність нашого мовлення / Т. І. Панько // Молодь України. – 1992. – 4 грудня. – С. 6.
8. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – С. 121–392.
9. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 10. – С. 85–542.
10. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 11. – С. 24–480.
11. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 12. – С. 42–694.

Масло Ольга, Трохименко Юлія. Языковая картина мира эпистолярия Леси Украинки. Сегодня особую актуальность приобретает исследование языковых средств эмоционального, внутреннего, психологического состояния мастеров слова путем исследования их эпистолярного наследия, которое часто является своеобразным инструментом творчества писателя.

Статья посвящена исследованию языкового эпистолярного жанра Леси Украинки в контексте национально-языковой картины мира, через которую писательница раскрывается во всей полноте и разнообразии языкового выражения.

Предпринята попытка комплексного исследования лингвостилистических особенностей писем Леси Украинки. Путем выделения общих и специальных обращений (социальные гоноративы, антропонимы, окказионализмы), индивидуально-авторских новообразований, устоявшихся народноразговорных и иностранных фольклорных элементов. Выявлены лингвостилистические особенности. Определены основные способы наименования адресатов, что является эффективным приемом проявления авторской точки зрения и важным языковым средством с широкими выразительными возможностями.

Ключевые слова: эпистолярный, языкотворчество, гоноратив, окказионализмы, антропонимы, языковая картина мира.

Maslo Olga, Trohimenko Julia. Linguistic Picture of the World of Lesya Ukrainka's Epistolary. Today the linguistic resources of emotional, internal, psychological state of word masters` achieve special urgency by means of their epistolary heritage's research that is often considered as peculiar tool of the writer's creativity.

Article is devoted to the research of the linguistic epistolary genre of Lesya Ukrainka in the context of national-language picture of the world through which the completeness and variety of linguistic expression is revealed by the writer.

It was made an attempt to investigate the comprehensive study of lingual-stylistic features of Lesya Ukrainka's letters in a complex way. The allocation of general and special requests (social honorifics, anthroponyms, nonce words), individual author growths state colloquial and foreign folk elements is applied.

Some linguo-stylistical features are identified. The basic ways of naming the recipients are defined, which is the effective method of expressing the author's point of view and an important linguistic resource with broad expressive possibilities.

Key words: epistolary, language creation, honorifics, nonce words, anthroponyms, linguistic picture of the world.

Стаття надійшла до редколегії 30.10.2014